

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
FACULTATEA DE LITERE
DEPARTAMENTUL DE LITERATURĂ MAGHIARĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ DE HUNGAROLOGIE**

**Cunoașterea de sine și critica societății în literatura
secolului XVIII. *Die Buchstaben* (1782–1784)**

REZUMAT

**Coordonator științific:
Prof. univ. dr. EGYED EMESE**

**Doctorand:
LOKODI ÉVA-ILDIKÓ**

CLUJ-NAPOCA

2016

Cuprins

I. Introducere.....	6
II. <i>Die Buchstaben. Bruchstücke über... was Sie wollen.</i> Probleme privind identificarea autorului.....	9
1. Asumarea numelui autorului.....	11
2. Datele publicațiilor din epocă.....	17
3. Problematika calității de autor.....	18
III. Abordări legate de gen.....	26
1. <i>Mélange-ul filozofic al lui János Fekete</i>	26
2. Contextul legat de gen.....	34
2.1. „Dictionnaire raisonné”, un tip european de carte.....	34
2.1.1. <i>Genul dicționarelor, lexicoanelor, enciclopediilor</i>	35
2.1.1.1. Definiție.....	38
2.1.1.2. Rezumat de istoric al genului.....	40
2.1.2. <i>Redactarea dicționarelor în Europa. Problematika alegerii titlului</i>	43
2.1.3. <i>Problema finanțării și a privilegiilor editurilor</i>	46
2.1.4. <i>Concepția autorului/redactorului</i>	47
2.1.5. <i>Problemele abordării surselor și preluărilor, chestiunile legate de operarea cu informații</i>	49
2.1.6. <i>Stilul cărților</i>	53
2.1.7. <i>Probleme legate de conținut</i>	56
2.1.8. <i>Problema ilustrării</i>	57
2.2. <i>Dicționare maghiare în epoca iluminismului</i>	58
2.2.1. <i>Cultură maghiară în epoca iluminismului</i>	58
2.2.2. <i>Opere lexicografice și gramatici legate de limba maghiară</i>	60
2.2.3. <i>Exemplu. Dicționarul Cunoștințelor Utile (Közhasznú Esmeretek Tára)</i>	65

2.3. Tradiții ale teoriei satirei și comicului.....	69
IV. Analiza operei.....	75
1. Alethophilos și János Fekete.....	75
2. Contextul filozofic al iluminismului.....	83
3. Ideea religiei conform operei <i>Die Buchstaben</i>	90
4. Organizare statală.....	103
5. Problema modei și etica.....	113
6. Literatură, teatru.....	122
V. Încercările de dramaturg/traducător al lui Fekete.....	126
1. Subiect de succes.....	127
2. Legături de familie.....	129
3. Mamă, tată, copil.....	131
4. Familie incompletă.....	135
5. Figura personajului principal.....	138
VI. Element de comparativă. Termeni satirici în dicționarele lui Denis Diderot, Gottlieb Rabener, respectiv Joseph Richter.....	142
1. Încercarea lui Rabener pentru redactarea unui dicționar.....	143
2. Dicționarul lui Richter.....	147
3. Ironie în <i>Enciclopedie</i>	153
3.1. Satiră împotriva bisericii.....	153
3.1.1. <i>Tehnica trimiterilor și a trimiterilor în cruce</i>	153
3.1.2. <i>Ironie voalată în Enciclopedie</i>	155
3.1.3. <i>Satira tăioasă a lui Diderot</i>	160
3.2. Personaje lumești, societate și morală.....	161
VII. Limba de publicare, recepția operei <i>Die Buchstaben</i>.....	166
1. Aprecierea operei în cercul de corespondenți ai autorului.....	166
2. Ecoul operei <i>Die Buchstaben</i> în presă.....	169
3. Cauza alegerii limbii germane și soarta operei.....	171

VIII. Concluzii.....	176
IX. Lista surselor.....	181
Publicațiile rezultate în urma cercetării științifice.....	202

Cuvinte-cheie: Fekete János, literatură, iluminism, anonimitate, atitudine de scriitor, originalitate, mélange, lexicon, enciclopedie, discurs politic, satiră, toleranță, anticlericalism, iosefinism, dramă

Sinteza părților principale:

Tema principală a cercetării este o carte care nu a fost păstrată în conștiința literară, *Die Buchstaben*, originară de la sfârșitul anilor 1700 și publicată anonim. Unele tratate din secolele 18–19, care menționează opera *Die Buchstaben*, asociază cartea cu numele contelui János Fekete; majoritatea publicațiilor însă o consideră ca fiind lucrarea unui autor anonim. Opera, pe care Győző Morvay, biograful lui János Fekete, a considerat-o încă în 1903 ca fiind pierdută,¹ este menționată doar pe alocuri de lexicoanele și bibliografiile recente,² și constituie până astăzi obiectul unui singur studiu, apărut în limba franceză.³

Pe lângă aflarea locului în care este păstrată opera, analiza tezei s-a bazat pe considerente filologice, căci obiectivul meu a fost să investighez sursele referitoare la persoana autorului. Deoarece bazele de date care îl numesc pe autor asociază în mod clar cartea cu numele lui Fekete, am presupus că acesta este într-adevăr autorul, și am sperat să găsesc dovezi în acest sens printre documentele lăsate în urmă de acesta. Deoarece o serie de tipărituri ale vremii au fost publicate cu date false privind ediția, în cursul cercetării am căutat dovezi care să confirme și veridicitatea informațiilor de pe copertă.

Pentru a răspunde la aceste întrebări, am analizat surse din acea perioadă (recenzii, cataloage de cărți, lexicoane cu scriitori, corespondența lui Fekete), în speranța de a găsi date despre lucrare, autor, editor sau condițiile publicării. Am aflat argumente solide care atestă că lucrarea aparține într-adevăr contelui, precum și faptul că datele editării de pe copertă sunt

¹ Vezi. MORVAY Győző, *Galánthai Gróf Fekete János*, Budapest, a Magyar Történelmi Társulat Kiadása, 1903, 124.: „Putem intui obiectul, domeniul și scopul lucrării numai din titlul său; nu avem cunoștință de nici un exemplar al operei. Se pare că s-a pierdut definitiv, și este păstrată doar de datele bibliografice.” („Tárgyát, körét és irányát csak cziméből sejtethetjük; a munka maga egyetlen példányban sem ismeretes. Úgy látszik, teljesen elkallódott, s csupán a bibliografiai adatok őrizték meg emlékét.”)

² Printre rarele excepții se numără bibliografia *RMK III./XVIII. század (Carte maghiară veche III, secolul XVIII.)* din 2007, care menționează în volumul II. pe Fekete ca fiind autorul operei *Die Buchstaben*, *Vezi Régi Magyar Könyvtár: III/XVIII. század: Magyarországi szerzők külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványai, II: 1761–1800*, DÖRNYEI Sándor – SZÁVULY Mária (ed.), Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2007, 99. Dintre bibliografiile publicate în secolul XX, doar în una singură, cea intitulată *Bibliotheca Germanorum, erotica & curiosa*, publicată în 1912, am găsit asocierea cărții cu numele lui Fekete, vezi Hugo HAYN – Alfred N. GOTENDORF, *Bibliotheca Germanorum, erotica & curiosa: Verzeichnis der gesamten deutschen erotischen Literatur mit Einschluß der Übersetzungen, nebst Beifügung der Originale*, I, München, Müller Verlag, 1912, 494.

³ Vezi Jean-Paul BARBE, *Un Dictionnaire philosophique austro-hongrois: les Buchstaben du comte János Fekete = Travaux sur le XVIIIe siècle*, 2, Angers, Université d'Angers, 1983 (U. E. R. des Lettres et des Sciences Humaines), 27–46.

veridice. În plus, am încercat să ofer o privire de ansamblu asupra publicării și difuzării cărții, astfel analiza prezentată privind traiectoria și istoria coletelor care conțineau exemplarele cărții poate fi considerată un studiu de caz. În același timp am studiat și probleme precum: cât de caracteristică este în acea perioadă ascunderea sau asumarea publică a numelui autorului, respectiv folosirea pseudonimelor. Faptul că Fekete a ales să-și tăinuiască numele se datorează pe de o parte fricii de cenzură, pe de altă parte în opinia mea poate fi o expresie a admirației față de Voltaire, care a avut o atitudine asemănătoare în această privință.

Un alt obiectiv important al studiului poate fi formulat ca fiind prezentarea și analiza aprofundată a operei. În Biblioteca Națională Széchényi din Budapesta se regăsește titlul complet al cărții: *Die Buchstaben. Bruchstücke über... was Sie wollen; kein A, B, C, weder für kleine noch für grosse Kinder; keine Wochenschrift, auch nicht ganz eine Satyre, gewiss kein Libell, ex omnibus aliquid.*⁴ Primul volum a apărut în 1782, fără a menționa editura și locul de publicare, iar cel de-al doilea volum cuprinde următoarele date: *Dessau, 1784, Auf Kosten der Verlagskasse für Gelehrte und Künstler, und zu finden in Leipzig, in der Buchhandlung der Gelehrten.*

În ceea ce privește stabilirea genului, am numit lucrarea *Die Buchstaben* ca fiind „mélange” filozofic satiric. Deoarece forma acesteia este apropiată de cea a dicționarelor și lexicoanelor, a devenit necesară discutarea amănunțită a acestor genuri; iar din cauza stilului ironic am prezentat și tradițiile satirei și teoriei comicalului (am atins de exemplu problema percepției reprezentanților genului și autorilor de retorică despre reprezentarea satirică, de asemenea tezele parvenite din concepția vremii despre literatură). În cursul studierii dicționarelor, lexicoanelor și enciclopediilor europene publicate în secolul al 18-lea am intenționat să cercetez cu precădere opere publicate într-o singură limbă, dar deoarece există numai câteva cărți de specialitate exclusiv în limba maghiară, în privința literaturii autohtone am fost nevoită să fac o cercetare și în privința operele lexicografice în mai multe limbi, respectiv a gramaticilor.

Având în vedere că aceste operele nu au apărut în limba latină, ci în limbile popoarelor, în baza tratatelor europene analizate se poate trage concluzia că acestea au fost publicate pentru a contribui la educarea celor care nu știau limba latină și nu au studiat la universități. Urmărind modul în care satisfacerea nevoilor cititorilor se îmbină cu obiectivele didactice, putem urmări încercările, inovațiile realizate de autori și editori pentru a obține

⁴ „Literale. Frânturi din... ceea ce doriți; nu este abecedar, nici pentru copii mici și nici pentru cei mari; nu este săptămânal, nici satiră adevărată, și cu siguranță nu este rechizitoriu, ex omnibus aliquid [=ceva din toate].” [trad. L. I.]

rezultate mai bune, precum și imitarea unor modele de succes. Aceste cărți reflectă divizarea cititorilor conform diferitelor nivele de cultură, de asemenea avem posibilitatea de a cunoaște domeniile de interes ale omului renascentist, concepția sa despre viață, modul de abordare a diferitelor lucruri și evenimente.

Cauza numărului foarte redus de tratate publicate exclusiv în limba maghiară trebuie căutată în condițiile care caracterizează cea de-a doua jumătate a secolului al 18-lea, respectiv în Ungaria în chestiunile care afectează prestigiul limbii materne. Totuși, apariția diferitelor glosare și gramatici sau lucrări de stilistică maghiară dovedesc faptul că – deși concepțiile privind limba erau în esență diferite în Ungaria și Transilvania – în această perioadă o anumită pătură a publicului constituit dintr-un număr redus de cititori solicita deja publicațiile maghiare și cizelarea limbii materne, tendință care a început să fie din ce în ce mai pregnantă.

Cel mai important rezultat al tezei de doctorat este analiza profundă a operei *Die Buchstaben*, urmărind mai multe puncte de vedere. În cursul analizei lucrării am atins și problema originalității ei. Dacă luăm în considerare faptul că legislația privind drepturile de autor era încă incipientă în Europa în această perioadă, iar numeroase publicații au rezultat din adaptarea unor opere deja existente (de cele mai multe ori fără a menționa sursa), ne dăm seama de importanța acestei probleme. Având în vedere că contele a fost un admirator al lui Voltaire și o personalitate cu un nivel cultural ridicat, se pune întrebarea dacă nu cumva avem de-a face cu traducerea sau adaptarea unei opere a patriarhului de la Ferney sau a altui scriitor, mai ales în prisma faptului că Fekete a lăsat posterității mai multe traduceri și adaptații. Cercetările au demonstrat că deși termenii sunt însoțiți de numeroase citate, comentariile bibliografice care se desprind din text, diferitele manifestări de autor, respectiv corespondența lui Fekete ne dovedesc că avem în față o lucrare originală.

În cursul analizei privind contextualizarea operei, am intenționat să contribui la evaluarea și completarea problemei privind legătura dintre literatura secolului al 18-lea și operele scriitorilor maghiari, în special în privința caracterului criticii asupra societății din epocă. Opera lui Fekete este interpretată în teză ca fiind un răspuns la deficiențele epocii, deoarece pe lângă ilustrarea greșelilor și păcatelor cuprinde propuneri constructive referitoare modul în care omenirea poate duce o viață mai bună, la creșterea bunăstării generale. Cercetarea abordează textul pe de o parte prin analiza genului satirei, pe de altă parte am urmărit în termenii prezentați manifestarea concretă a mentalităților epocii. În plus, am încercat să găsim locul cărții în cadrul întregii opere a autorului, mai ales urmărind poeziile sale.

În secvențialitatea anumitor termeni și în legăturile dintre acestea se regăsește jocul

satiric din *Dicționarul filozofic* al lui Voltaire; Fekete preia în mai multe locuri modul de gândire al patriarhului din Ferney din *Dicționar* și din *Candide*, dar trebuie să amintim faptul că termenii păstrează totuși stilul original, personalitatea și gândirea iluministă a lui Fekete, deci opera nu poate fi acuzată de epigonism. Pe lângă caracterizările satirice, opera cuprinde și analize literare și critică teatrală.

Trebuie să subliniem importanța termenilor care se bazează pe problemele religioase esențiale ale epocii, pe critica bisericii și pe idealul toleranței, căci fac parte din spiritualitatea receptivă autohtonă a operelor lui Voltaire și Diderot; ideile despre posibilitățile organizării statele ideale sunt legate de interpretarea pe baza stărilor a filozofiei sociale a lui Rousseau, respectiv de modelul de guvernare absolutist al lui Frederic al II-lea.

După cum putem observa din enumerarea de mai sus, spiritualitatea operei lui Fekete se înrudește în special cu gândirea franceză din perioada iluminismului. În privința influențelor germane, putem aminti programul de modernizare al absolutismului lămurat; se aseamănă de asemenea cu programele culturale și literare germane în privința limbii, formei și stilului.

O altă particularitate importantă a cărții este modul în care se conturează în paginile sale personajul autorului fictiv, caporalul Alethophilos. Am ilustrat acel joc prin care caporalul uneori se identifică cu János Fekete – pe care nu îl numește nici o dată, deși face trimitere la acesta în mod evident – iar alteori se distanțează de acesta; după care se ascunde în spatele diferitelor voci. Referirea voalată la vocația profetică este o manifestare a precursorilor romantismului. Identificarea cu acest rol conferă – pe lângă credința francmasonică – un final pozitiv operei.

Tema principală a următorului capitol este drama burgheziei din cel de-al doilea volum, intitulată *Der englische Findeljung*. Afirmția lui Fekete, potrivit căreia piesa este o traducere proprie, m-a îndemnat să încerc să găsesc piesa originală, respectiv să o compar cu acele opere realizate la cumpăna secolelor 18–19, care prelucrează subiectul copilului găsit sau nelegitim. Abordarea subiectului a fost îngreunată de numărul foarte mare al dramelor create în epocă. Până acum nu am reușit să găsesc informații despre opera sursă, astfel nu putem ști numele autorului; se pune întrebarea: oare piesa nu este opera contelui? Prin urmare, în această teză mi-am propus doar să analizez opera necunoscută până acum, în lumina tratatului contelui și a altor abordări ale subiectului, și să o prezint ca un element concret al valorilor burgheze, destinat publicității teatrului.

Toate cele opt piese selectate sugerează că copiii având origini dubioase pot deveni totuși prin educație corespunzătoare membri utili și plini de virtuți ai societății. Familia are

deci un rol important, ca un mediu care transmite valori copilului, și în care personalitatea copilului poate să se dezvolte. În cursul analizei modului în care este reprezentată familia am urmărit rolurile părinților (educatori), respectiv metodele de educație, analizând separat activitățile mamei și tatălui. Am ajuns la concluzia că în povestiri succesul educației este rezultatul activității comune și colaborării armonice a copilului și educatorului.

În legătură cu reprezentarea copiilor găsiți și cei nelegitimi analiza s-a focalizat asupra imaginii acestora de sine, legăturii lor cu părinții adoptivi și cei naturali, respectiv situația lor particulară. Personajul principal al fiecărei piese este prototipul cetățeanului ireproșabil, care este în ciuda originii sale un membru mult mai valoros și mai constructiv al societății decât mulți alți cetățeni care provin din familii bune; în finalul dramatic fiecare își primește recompensa cuvenită.

În concluzie, aceste piese teatrale prezintă două valori principale: una dintre ele este familia, iar cealaltă individul; în ceea ce privește familia, nu este important numai bogăția și rangul individului, ci sunt importante și lucrurile pe care oamenii le creează sau le lasă în urmă.

Următorul capitol al tezei – ca un exercițiu de comparație cu cartea lui Fekete – tratează subiectul dicționarelor și termenilor de dicționar satirice. Am analizat metoda satirei în trei opere renumite ale epocii: în câțiva termeni redactați de Diderot în *Enciclopedia Franceză* (1751–1772), respectiv în dicționarele *Versuch eines deutschen Wörterbuchs* (Rabner, 1761) și *ABC-Buch für grosse Kinder* (Richter, 1782). În concluzie pot să afirm că în aceste texte deseori umoristice, destinate publicului larg, fiind ușor de înțeles și asigurând o lectură plăcută, autorii satirizează instituțiile laice și bisericești, diferiți membri ai societății, eventual oamenii de știință și autorii contemporani. În cazul lui Rabener și Richter apare și satira izvorând din caracterul național sau din mândria națională. În cartea lui Richter găsim de asemenea numeroase jocuri de cuvinte, iar *Enciclopedia Franceză*, pe lângă termenii care sunt satirici în mod deschis sau voalat, a dezvoltat un limbaj special care nu este propriu primelor două cărți, și cu care a dejucat cenzura, distrăgând atenția cenzorilor de la adevărurile periculoase: tehnica sistemului de referiri interne și tehnica aluziilor ascunse. Prin aceste tehnici a reușit să ironizeze personajele, noțiunile sociale și religioase care sunt definite în mod obiectiv în termenii de dicționar științifici. Făcând o paralelă între aceste opere și *Die Buchstaben*, putem ajunge la concluzia că în lucrarea lui Fekete ironia este mult mai ascuțită și mai aspră decât în lucrările lui Rabener sau Richter; astfel, realizează acel tip de reprezentare pe care am caracterizat-o ca fiind satira usturătoare a lui Diderot.

În încheierea tezei am realizat o cercetare privind ecoul lucrării în presă și în rândul

prietenilor cu care Fekete corespundea, de asemenea am încercat să descopăr cauzele alegerii limbii de publicare a operei și a neglijării lucrării. Răspunsul poate fi găsit în principal în problemele legate de prestigiul culturilor occidentale și al limbii maghiare, și am ajuns la concluzia că alegerea limbii germane s-a datorat creșterii nivelului de recunoaștere a acestei limbi, legăturile culturale cu Europa de Vest, respectiv desconsiderarea limbii maghiare de către elita societății. Din cauza tematicii strict legate de loc și timp, a cenzurii, respectiv a personalității deviate a lui Fekete, opera nu a captat atenția cititorilor; în opinia mea, lucrarea a ajuns în conștiința maghiară tocmai din cauza alegerii limbii germane ca limbă de publicare, fapt de la care autorul spera să asigure popularitatea operei.

Ca rezultat al cercetărilor cuprinse în teza de doctorat, se pot completa cunoștințele legate de biografia autorului (nuanțând imaginea despre autor și lucrările sale), de asemenea se pot adăuga noi date la cele existente despre lexicoanele și bibliografiile vremii, cu atât mai mult cu cât în ciuda corespondenței extinse pe care a practicat-o și a operelor scrise în mai multe limbi, istoria literaturii îl consideră pe Fekete ca fiind o personalitate excentrică, iar activitatea sa literară este cunoscută numai parțial.

Bibliografie aleasă

1. Surse publicate, bibliografii, lexicoane

Johann Christoph ADELUNG, *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart, mit beständiger Vergleichung der übrigen Mundarten, besonders aber der Oberdeutschen*, I–IV, Leipzig, Bey Johann Gottlob Immanuel Breitkopf und Compagnie, 1793–1801.

Allgemeine Literatur-Zeitung, Jena–Leipzig, 1785, II: April, May, Junius.

Allgemeines Verzeichniß derer Bücher, welche in der Frankfurter und Leipziger Michaelmesse des 1784 Jahres entweder ganz neu gedruckt, oder sonst verbessert, wieder aufgelegt worden sind, auch inskünftige noch herauskommen sollen, Leipzig, bey Weidmanns Erben und Reich, 1784.

Johann Wilhelm von ARCHENHOLZ, *Litteratur und Völkerkunde, ein periodisches Werk*, Fünfter Band, Dessau, auf Kosten der Verlagskasse für Gelehrte und Künstler, 1784.

Samuel BAUR, *Neues Historisch-Biographisch-Literarisches Handwörterbuch von der Schöpfung der Welt bis zum Schlusse des Jahres 1810*, VI, Ulm, im Verlag der Stettinischen Buchhandlung, 1816.

BIRÓ Annamária, *Fekete János: Magyarok története*. Erdélyi Múzeum, 2011, 2. sz., 170–178.

Philipp Karl BONAFONT, *Der Pflegevater: Ein dramatisches Gemälde in einem Aufzug*, Karlsruhe, In Macklots Hofbuchhandlung, 1802.

[Alois Friedrich von BRÜHL] *A' talált gyermek: víg-játék öt fel-vonásokban*, szabadon fordította BÁRÁNY Péter = *A' Magyar Játék-szín*, I, Első esztendő, Pest, 1792.

Johann Georg BÜSCH, *Encyclopädie der historischen, philosophischen und mathematischen Wissenschaften*, Hamburg, In der Heroldischen Buchhandlung, 1775.

Richard CUMBERLAND, *Der natürliche Sohn: Ein Schauspiel*, aus dem Englischen übersetzt, Leipzig, Im Verlage der Dykischen Buchhandlung, 1785.

Denis DIDEROT – Jean le Rond d'ALEMBERT, *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, I–XXVIII, Paris, 1751–1772.

[Denis] DIDEROT, *Der natürliche Sohn, oder die Proben der Tugend. Ein Schauspiel in fünf Aufzügen* = *Das Theater des Herrn Diderot*, aus dem Französischen übersetzt von Gotthold Ephraim LESSING, I, zweyte, verbesserte Ausgabe, Berlin, Bey Christian Friedrich Voß und Sohn, 1781.

Elenchus Librorum a moderna Viennensis Censuræ Commissione Aulica partim admissorum, partim permissorum, partim toleratorum, [Viennae], [Viennensis Censurae Commissio Aulica], [1784].

ENYEDI Sándor, *Aranka György és galánthai Fekete János levelezése 1800-ban*, Magyar Könyvszemle, 1995, 111. évf. 4. sz., 374–415.

[FEKETE János], *Die Buchstaben. Bruchstücke über... was Sie wollen; kein A, B, C, weder für kleine noch für große Kinder; keine Wochenschrift, auch nicht ganz eine Satire, gewiß kein Libell, ex omnibus aliquid*, 1782.

[FEKETE János], *Die Buchstaben. Bruchstücke über was Sie wollen; kein A, B, C, weder für*

kleine noch für große Kinder; keine Wochenschrift, auch nicht ganz eine Satire, gewiß kein Libell, ex omnibus aliquid, II, Dessau, auf Kosten der Verlagskasse für Gelehrte und Künstler, und zu finden in Leipzig in der Buchhandlung der Gelehrten, 1784.

GERÉB László, *Fekete János kiadatlan antiklerikális verseiből*, It, 1950, 3. sz., 96–102.

Georg Christoph HAMBERGER – Johann Georg MEUSEL, *Das gelehrte Teutschland oder Lexikon der jetzt lebenden teutschen Schriftsteller*, II, Lemgo, im Verlage der Meyerschen Buchhandlung, 1796.

[Leopold] HUBER, *Der natürliche Sohn: Ein Schauspiel in fünf Aufzügen*, h. n. 1807.

Johann HÜBNER, *Neu-vermehrtes und verbessertes Reales Staats-Zeitungs- und Conversations-Lexicon*, Regensburg und Wien, In Verlegung Emerich Felix Baders, Buchhändlers, 1765.

Christian Gottlieb IÖCHER, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*, I–IV, Leipzig, In Johann Friedrich Gleditschens Buchhandlung, 1750–1751.

Jacob Christoph ISELIN, *Neu-vermehrtes Historisch- und Geographisches Lexicon*, I–IV, Basel, Gedruckt und verlegt bey Johann Brandmüller, 1726–1727.

[August von] KOTZEBUE, *Das Kind der Liebe: Ein Schauspiel in fünf Acten*, Frankfurt und Leipzig, 1791.

Közhasznú Esmeretek Tára a' Conversations-Lexicon szerént Magyarországra alkalmaztatva, I–XII, Pest, Könyvtáros Wigand Otto sajátja, 1831–1834.

KRASSÓ Jolán, *Galánthai gróf Fekete János magyar munkái*, Bp., 1919.

Johann Georg KRÜNITZ, *Oekonomische Encyclopädie*, I–CCXLII, Berlin, 1773–1858.

Litteratur und Völkerkunde, Neunte Aufkündigung, 1784.

MORVAY Győző, *Galánthai Gróf Fekete János*, Bp., a Magyar Történelmi Társulat Kiadása, 1903.

PÉTERFFY Ida, *Fekete János verses levele Horváth Ádámmhoz*, ItK, 1979, 83. évf. 4 sz., 427–446.

Joseph PETZER, *Katalog der von 1783. bis 1794. in Oesterreich von der hochlöblichen Hofbücherzensurkommission verbothenen Bücher: Zur Warnung der Herren Leser, Buchhändler, und Buchdrucker*, Freyburg im Breisgau, gedruckt mit zehnder'schen Schriften, 1794.

Gottlieb Wilhelm RABENER, *Versuch eines deutschen Wörterbuchs = Rabeners Satiren*, Sechste Auflage, Leipzig, Im Verlag Johann Gottfried Dyck, 1761.

Joseph RICHTER, *ABC Buch für grosse Kinder*, I. Heft, Wien, Bey Joseph Edlen von Kurzbeck, 1782.

Joseph RICHTER, *ABC Buch für grosse Kinder*, II. Heft, Wien, Bey Joseph Edlen von Kurzbeck, 1782.

ROSTA Livia, *Galánthai gróf Fekete János kiadatlan francia költeményei*, Pécs, 1933.

Anette SELG – Rainer WIELAND (Ed.), *Die Welt der Encyclopédie*, Frankfurt am Main, Eichborn, 2001.

SCHEDIUS Lajos *széptani írásai*, szerk., jegyz., ford. BALOGH Piroska, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005.

[Michel-Jean] SEDAINE, *Felix, oder der Findling: Ein Schauspiel mit Gesang in drei Akten*, uibersetzt [!] von Johann ANDRE, Wien, 1785.

Christian STOCK, *Homiletisches Real-Lexicon*, Jena, Verlegts Johann Bernhard Hartung, 1734.

Johann Georg SULZER, *Allgemeine Theorie der Schönen Künste*, I–IV, Leipzig, In der Weidmannschen Buchhandlung, 1792–1799.

VOLTAIRE, *Filozófiai ábécé*, vál., utószó RÉZ Pál, Bp., Európa Könyvkiadó, 1983.

Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künste*, I–LXIV+I–IV, Halle und Leipzig, Verlegts Johann Heinrich Zedler, 1732–1754.

2. Manuscrise

AYRENHOFF levele Feketéhez, Cremsier, 30. Juli 1783, Magyar Országos Levéltár, Gr. Fekete János iratai: Gr. Fekete Jánoshoz írott levelek E 584, 52. csomó, No. 1, 49–50. fol.

AYRENHOFF levele Feketéhez, Cremsier, 25. März 1784, MOL, Gr. Fekete János iratai: Gr. Fekete Jánoshoz írott levelek, E 584, 52. csomó, No. 1, 51–52. fol.

BLUMAUER levele Feketéhez, Wien, 8. Sep. 1784, MOL, Gr. Fekete János iratai: Gr. Fekete Jánoshoz írott levelek, E 584, 52. csomó, No. 1, 159. fol.

BLUMAUER levele Feketéhez, Wien, 4. Okt. 1784, MOL, Gr. Fekete János iratai: Gr. Fekete Jánoshoz írott levelek, E 584, 52. csomó, No. 1, 168. fol.

BLUMAUER levele Feketéhez, Wien, 20. Okt. 1784, MOL, Gr. Fekete János iratai: Gr. Fekete Jánoshoz írott levelek, E 584, 52. csomó, No. 1, 165–166. fol.

BLUMAUER levele Feketéhez, Wien, 28. Dez. 1784, MOL, Gr. Fekete János iratai: Gr. Fekete Jánoshoz írott levelek, E 584, 52. csomó, No. 1, 157–158. fol.

CLODIUS levele Feketéhez, Leipzig, 24. Mai [1784.], MOL, Gr. Fekete János iratai: Gr. Fekete Jánoshoz írott levelek, E 584, 52. csomó, No. 1, 225–226. fol.

CZEPELAK levele Feketéhez, Wien, 26. Mai 1784, MOL, Gr. Fekete János iratai: Gr. Fekete Jánoshoz írott levelek, E 584, 52. csomó, No. 1, 287–288. fol.

CZEPELAK levele Feketéhez, Wien, 20. Aug. 1784, MOL, Gr. Fekete János iratai: Gr. Fekete Jánoshoz írott levelek, E 584, 52. csomó, No. 1, 257–258. fol.

Departamentum Revisionis Librorum Iratok, MOL, C 60., 64. csomó, 316. fol.

GEHRISCH levele Feketéhez, Dessau, 12. Mai 1782, MOL, Gr. Fekete János iratai: Gr. Fekete Jánoshoz írott levelek, E 584, 52. csomó, No. 1, 389–390. fol.

GEISLER levele Feketéhez, Wien, 30 April (?) 1782, MOL, Gr. Fekete János iratai: Gr. Fekete Jánoshoz írott levelek, E 584, 52. csomó, No. 1, 391–392. fol.

GEISLER levele Feketéhez, Wien, 13. Feb. 1783, MOL, Gr. Fekete János iratai: Gr. Fekete Jánoshoz írott levelek, E 584, 52. csomó, No. 1, 399–400. fol.

GEISLER levele Feketéhez, Wien, 18. Dez. 1783, MOL, Gr. Fekete János iratai: Gr. Fekete Jánoshoz írott levelek, E 584, 52. csomó, No. 1, 401–402. fol.

HERMANN levele Feketéhez, Dessau, 11. Aug. 1784, MOL, Gr. Fekete János iratai: Gr. Fekete Jánoshoz írott levelek, E 584, 52. csomó, No. 1, 451. fol.

LAMBERG levele Feketéhez, Brünn, 10 März 1782, MOL, Gr. Fekete János iratai: Gr. Fekete Jánoshoz írott levelek, E 584, 52. csomó, No. 1, 574–575. fol.

LAMBERG levele Feketéhez, Brünn, 7. Sep. 1783, MOL, Gr. Fekete János iratai: Gr. Fekete Jánoshoz írott levelek E 584, 52. csomó, No. 1, 586–587. fol.

LAUBER [?] levele Feketéhez, Brünn, 25. Juni 1784, MOL, Gr. Fekete János iratai: Gr. Fekete János által írott levelek és levélfogalmazványok/szüleihez, rokonaihoz és másokhoz, E 584, 52. csomó, No. 2, 493. fol.

MONTAG levele Feketéhez, Regensburg, 5. Feb. 1785, MOL, Gr. Fekete János iratai: Gr. Fekete Jánoshoz írott levelek, E 584, 52. csomó, No. 1, 662. Fol

3. Literatură de specialitate

Jean-Paul BARBE, *Un Dictionnaire philosophique austro-hongrois: les Buchstaben du comte János Fekete = Travaux sur le XVIIIe siècle*, 2, Angers, Université d'Angers, 1983, 27–46.

Frédéric BARBIER, *A könyv története*, Bp., Osiris, 2005.

BARTA János, *A felvilágosult abszolútizmus fogadtatása Erdélyben = Tanulmányok Erdély történetéből*, szerk. RÁCZ István, Debrecen, Csokonai, 1988, 118–126.

BARTÓK István, „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”: *Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*, Bp., Akadémiai Kiadó – Universitas Kiadó, 1998.

Jochen A. BÄR, *Die Rolle der Sprachgeschichte in Lexika und sonstigen Werken der Verbreitung kollektiven Wissens = Sprachgeschichte: Ein Handbuch zur Geschichte der Deutschen Sprache und ihrer Erforschung*, Hrsg. von Werner BESCH et al., Berlin/New York, De Gruyter, 1998.

Derek BEALES, *Joseph II. und der Josephinismus = Der aufgeklärte Absolutismus im europäischen Vergleich*, Hrsg. Helmut REINALTER – Harm KLUETING, Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag, 2002, 35–54.

BENKŐ Loránd, *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*, Bp., Akadémiai, 1960.

BENŐ Attila, *Fordítási elvek a XIX. században = „Szabadon fordította...”: Fordítások a magyar színháztörténet céljaira a XVIII–XIX. században*, szerk. EGYED Emese, Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2003, 7–34.

BÍRÓ Ferenc, *Voltaire és Rousseau a felvilágosodás kori magyar irodalomban*, Magyar Tudomány, 1978, 11. sz., 808–814.

Leslie BODI, *Tauwetter in Wien: Zur Prosa der österreichischen Aufklärung 1781–1795*, 2., erweiterte Auflage, Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag, 1995.

Gabriele BRANDSTETTER, *Enzyklopädie des Tanzes: Bewegung und Wissensordnungen des 18. Jahrhunderts bei de Cahusac und Diderot = Wissenskultur Tanz: Historische und zeitgenössische Vermittlungsakte zwischen Praktiken und Diskursen*, Hrsg. Sabine HUSCHKA, Bielefeld, Transcript Verlag, 2009, 71–86.

Ernst CASSIRER, *A felvilágosodás filozófiája*, Bp., Atlantisz, 2007.

Guglielmo CAVALLO – Roger CHARTIER, *Bevezetés = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLO – Roger CHARTIER, Bp., Balassi Kiadó, 2000, 9–43.

Harold J COOK, *Das Wissen von den Sachen = Seine Welt wissen: Enzyklopädien in der Frühen Neuzeit*, Hrsg. Ulrich Johannes SCHNEIDER, 2006 (Katalog zur Ausstellung der Universitätsbibliothek Leipzig, Januar–April 2006, und der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Juni–November 2006), 81–124.

Edoardo COSTADURA, *Der Edelmann am Schreibpult*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2006.

Robert DARNTON, *Eine kleine Geschichte der Encyclopédie und des enzyklopädischen Geistes = Die Welt der Encyclopédie*, Ed. Anette SELG – Rainer WIELAND, Frankfurt am Main, Eichborn, 2001, 455–464.

ECKHARDT Sándor, *A francia forradalom eszméi Magyarországon*, Bp., Franklin-Társulat, Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda kiadása, 1924.

EGYED Emese, *Fekete János utópiái: Egy 18. századi költő kapcsolatcultúrája = Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára 1802–2002*, szerk. Dr. DEÉ NAGY Anikó – SEBESTYÉN-SPIELMANN Mihály – VAKARCS Szilárd, Marosvásárhely, Teleki Téka Alapítvány, Basel–Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2002, 530–544.

EGYED Emese, *Kolozsvárra tévedt Janka: A korai Voltaire-recepció történetéből = A fordítás kultúrája – szövegek és gyakorlatok*, I, szerk. GÁBOR Csilla – KORONDI Ágnes, Kolozsvár, Verbum – Láthatatlan Kollégium, 2010, 281–305.

FÁBIÁN Zsuzsanna – SZÖLLÖSY Éva (szerk.), *Szótár, lexikon, enciklopédia: Kérdések és feladatok*, Bp., Tinta Könyvkiadó, 2015.

Lucien FEBVRE – Henri-Jean MARTIN, *A könyv születése*, Bp., Osiris Kiadó, 2005.

FEJTŐ Ferenc, *II. József*, Bp., Atlantisz Kiadó, 1997.

FRIED István, *Egy pálya alkonya (Az 1820-as esztendők Kazinczy Ference)*, Kisebbségkutatás, 2009, 3. sz.,

http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2009_03/cikk.php?id=1768 (9. mai 2016.)

GÁLDI László, *A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1957.

Matthias GLÖTZNER, *Wissen ist Macht – die französische Aufklärung im Spiegel der Encyclopédie: Magisterarbeit*, Norderstedt, GRIN Verlag, 2007.

GRANASZTÓI Olga, *Francia könyvek magyar olvasói: A tiltott irodalom fogadtatása Magyarországon 1770–1810*, Bp., Universitas, Országos Széchényi Könyvtár, 2009.

GYÖRFFY Gábor, *Könyvcenzúra Erdélyben a 18. század második felében = Irodalomértelmezések a felvilágosodástól napjainkig*, szerk. EGYED Emese, Bolyai Társaság – Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2014.

Friedrich HEYER, *Die Katholische Kirche von 1648 bis 1870*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1963.

H. H. HOUBEN, *Der ewige Zensor*, Kronberg/Ts., Athenäum Verlag, 1978.

JANCSÓ Elemér, *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1969.

JÁNOS-SZATMÁRI Szabolcs, *Az érzékeny színház: A magyar színjátszás a 18–19. század fordulóján*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2007.

Marion JANZIN – Joachim GÜNTNER, *Das Buch vom Buch: 5000 Jahre Buchgeschichte*, Hannover, Schlütersche, 2007.

Nicola KAMINSKI, *Die Musen als Lexikographen: Zedlers „Grosses vollständiges Universal-Lexicon” im Schnittpunkt von poetischem, wissenschaftlichem, juristischem und ökonomischem Diskurs*, *Daphnis* 29, 2000, 649–693.

KÁNYÁDI András, *A képzelet topográfija: Mítoszkritikai esszék*, Kolozsvár, Korunk – Komp-Press Kiadó, 2010.

Helmut KIESEL – Paul MÜNCH, *Gesellschaft und Literatur im 18. Jahrhundert: Voraussetzungen und Entstehung des literarischen Markts in Deutschland*, München, Beck Verlag, 1977.

KÓKAY György, *A nemzeti fejlődés és az európai integráció kérdései a XVIII. század végi magyar irodalomban = Folytonosság vagy fordulat? (A felvilágosodás kutatásának időszerű kérdései)*, szerk. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996, 243–250.

KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Második, változatlan kiadás, Bp., Akadémiai Kiadó, 1983.

KOVÁCS Ilona, *Dilettánsok az irodalomban: Sade márki, Casanova et al.*, Fapadoskonyv.hu Kiadó, 2011.

KÖPECZI Béla, *A francia és a magyar felvilágosodás*, *Irodalomtörténet*, 1986, 18/68. évf. 1. sz., 3–26.

LABÁDI Gergely, *A magyar episztola a felvilágosodás korában: Műfaj- és médiatörténeti értelmezés*, Bp., Magyar Irodalomtörténeti Társaság és L'Harmattan Kiadó, 2008.

LUDASSY Mária, *A toleranciától a szabadságig: Anglia 300 éve egy eszme történetének tükrében*, Debrecen, Kossuth, 1992.

MADAS Edit, *Írás, könyv és könyvhasználat a középkori Magyarországon: 1000–1526* = MADAS Edit – MONOK István, *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig*, Bp., Balassi Kiadó, 2003, 11–88.

MARGÓCSY István, *A magyar nyelv státusa a XVIII. század második felében = Folytonosság vagy fordulat? (A felvilágosodás kutatásának időszerű kérdései)*, szerk. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996, 251–259.

MÁTÉ Jakab, *A nyelvtudomány (vázlatos) története az ókortól a 19. század elejéig: Elméletek, irányzatok és módszerek*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003.

MISKOLCZY Ambrus, *A „hungarus-tudat” a polgári-nemzeti átalakulás sodrában*, Magyar Kisebbség, 2012, 65–66. sz., 163–204.

MONOK István, *Olvasó vagy gyűjtő? A könyvgyűjtési és olvasói szokások változása a XVII – XVIII. század fordulóján = Művelődési törekvések a kora újkorban: Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, szerk. BALÁZS Mihály et al., Szeged, Kiadta a József Attila Tudományegyetem Régi magyar irodalom tanszéke, 1997, 401–414.

Kevin O’DONNELL, *Eszmék története*, Bp., Magyar Könyvklub, 2006.

PENKE Olga, *Műfaji kísérletek Bessenyei György prózájában*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2008.

PUKÁNSZKY Béla, *A gyermek a 19. századi magyar neveléstani kézikönyvekben*, Pécs, Iskolakultúra, 2005.

Stefanie RAHMEDE, *Die Buchhandlung der Gelehrten zu Dessau: Ein Beitrag zur Schriftstelleremanzipation um 1800*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2008.

Dieter REICHEL, „... da den hießigen Buchführern kein Jus contradicendi zustehet”: *Zur Vorgabe von königlich-preußischen Buchhändlerprivilegien in Berlin im 18. Jahrhundert*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag. 2000 (Leipziger Jahrbuch zur Buchgeschichte Nr. 10), 11–60.

RÉZ Pál, *Voltaire világa*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1981.

Edith ROSENSTRAUCH-KÖNIGSBERG, *Freimaurerei im Josephinischen Wien: Aloys Blumauers weg vom Jesuiten zum Jakobiner*, Wien, Wilhelm Braumüller, 1975.

RÓZSA Zoltán, *Szatíra és társadalom az itáliai középkorban és kora reneszánszban*, Bp., Akadémiai, 1984.

SÁGI István, *A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete: Első közlemény*, Magyar Könyvszemle, XXVIII. kötet, 1921, 96–116.

SÁGI István, *A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete: Második, befejező közlemény*, Magyar Könyvszemle, XXIX. kötet, 1922, 72–156.

Monika SCHMITZ-EMANS, *Neue Perspektiven auf Sprachbestände und Ausdrucksweisen: Das Wörterbuch als Form der Satire, Parodie und Diskurskritik (Rabener – Lichtenberg – Flaubert – Bierce)*, <http://www.actalitterarum.de/theorie/mse/enz/enzn02.html> (26. August 2013.)

Ulrich Johannes SCHNEIDER, *Bücher als Wissensmaschinen: Einleitung = Seine Welt wissen: Enzyklopädien in der Frühen Neuzeit*, Hrsg. Ulrich Johannes SCHNEIDER, 2006 (Katalog zur Ausstellung der Universitätsbibliothek Leipzig, Januar–April 2006, und der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Juni–November 2006), 9–20.

SZAJBÉLY Mihály, *„Idzadnak a’ magyar tollak”*: Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig, Bp., Akadémiai Kiadó – Universitas Kiadó, 2001.

TAR Gabriella-Nóra, *Deutschsprachiges Kindertheater in Ungarn im 18. Jahrhundert*, Berlin/Münster, LIT Verlag, 2012 (Thalia Germanica 13).

TÖRÖK Ervin, *A szatíra diskurzusai a modernitásban*, Szeged, Pompeji, 2014.

Stefan TRAPPEN, *Gattungspoetik: Studien zur Poetik des 16. bis 19. Jahrhunderts und zur Geschichte der triadischen Gattungslehre*, Heidelberg, Universitätsverlag C. Winter, 2001.

VALKÓ László, *Magyar szerzők a Wiener Burgtheaterben*, It, 1928, XVII. évf. 1–2 sz., 33–38.

Karl VOCELKA, *Die Kirche im Zeitalter der Aufklärung – Toleranz – Klostersturm – Pfarrregulierung = Wien: Geschichte einer Stadt: Die Frühneuzeitliche Residenz (16. bis 18. Jahrhundert)*, Hrsg. Peter CSENDES – Ferdinand OPLL, Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag, 2003, 342–351.

VÖRÖS Imre, *Három verses Voltaire-tragédia Péczeli József prózafordításában = (Dráma) szövegek metamorfózisa. Kontaktustörténetek I: Hagyománykezelés, imitációváltozatok*, szerk. EGYED Emese – BARTHA Katalin Ágnes – TAR Gabriella Nóra, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2011, 253–258.